

**Миодраг Марковић, *Прво путовање Светог Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност*,
Византолошки институт САНУ, Београд 2009.**

Студија Миодрага Марковића *Прво путовање Светог Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност* изашла је у Београду 2009. године, као 39. књига и најновије посебно издање Византолошког института Српске академије наука и уметности. Овај допуњени текст магистарског рада, одбрањеног на Филозофском факултету 1998. године, имао је као своју полазну основу саопштење припремљено за научни скуп „Манастир Жича“ 1995. године. Иако сам аутор у предговору књиге наговештава негативни предзнак истраживања, склони смо да укажемо да она, настала као резултат преданог и дугогодишњег ауторовог прегнућа, представља замашан научни подухват у погледу минуциозности њеног приступа, као и обима и разноврсности грађе која се обрађује. Оваква свеобухватна концепција обраде проблема утицаја Савиног првог ходочашћа у Свету земљу на српску уметност Савиног времена у целини до сада је била непозната у нашој науци.

Књига је подељена, како се јасно види и из самог наслова, на два дела. Први део чини студија „Прво путовање Светог Саве у Палестину“ (11–93) која је у оквиру магистарског рада написана у виду апендикса, а потом објављена у 29. броју часописа *Зограф*. Чини се да је њено

место на почетку књиге у погледу концепта оправданије, јер уводи читаоца у другу целину књиге и срж студије, прецизније дефинисане у другом делу наслова књиге: „Значај првог путовања Светог Саве у Палестину за српску средњовековну уметност“ (99–282).

У првом делу књиге аутор се бави питањима хронологије (13–19), Савине пловибде до Свете земље (20–28), његовог ходочашћа у Светој земљи (28–78), као и његовом посетом цару Јовану III Ватацу (78–84) и, најзад, посетом Солуну и Светој Гори и повратком у отаџбину (84–93).

Други део књиге састоји се из три поглавља: „О значају Савиних путовања за српску средњовековну уметност у историографији“ (97–112), „Белешка архиепископа Никодима“ (113–186) и „Светилишта Палестине у време првог ходочашћа Светог Саве“ (187–282). Након њих је изнет закључак, на српском (283–285) и, нешто дужи, на енглеском језику (286–295). Закључак је праћен изразито дугим списком скраћеница (298–356), након којег следе регистар (357–374), списак илустрација односно списак цртежа и црно-белих илустрација у тексту (375–379) и списак илустрација у боји (380–381). Књигу завршавају свечане илустрације у боји (сл. I–LII).

У првом делу књиге, на основу података Доментијана, Теодосија и Данила II, Марковић (13–19) убедљиво аргументује свој закључак да је прво путовање Светог Саве у Палестину обављено у

пролеће и лето 1229. године, тј. између априла односно маја 1229. године (када је те године кренула прва лађа из западних лука према Истоку) и 24. септембра 1229. године (када је већ Свети Сава био у Србији и служио годишњи помен свом брату Стефану Првовенчаном – монаху Симону). На основу расположивих извора, са великом дозом опрезности он изводи претпостављену руту Савиних путовања (20–93). Та рута би као полазну тачку имала неку луку у Далмацији (Будва, Котор, Бар, Улцињ, Дубровник?), затим би настављала према Бриндизију, или можда директно млетачком лађом (једрењак или галијом) према палестинској обали дуж обала Јонског мора, ка Криту, Родосу, Лимасолу и директно ка Акри или Јафи, или према Триполију, уз сиријску обалу до одредишне луке. Копнени део пута ка Јерусалиму протекао је са поклоњењима успутним светилиштима или без њих.

У делу књиге у којем се коментарише само Савино ходочашће на палестинском тлу (28–78) аутор изводи руту посете првог српског архиепископа светилиштима Палестине, у чему се извештаји Доментијана и Теодосија слажу (Јерусалим – Црква Васкрсења Христовог – сусрет са јерусалимским патријархом Атанасијем – метох Велике лавре Саве Освећеног – непосредна близина Јерусалима – највеће јерусалимске светиње – Гетсиманија – Маслинска гора – Јордан – Витлејем – Црква Васкрсења у Јерусалиму – Свети Сион – иверски манастир Светог крста – Подгорје – Црква Свете Ане у Јерусалиму – место Светиње над светињама – Гетсиманија – Елеонска гора – Галилеја на Маслиновој гори – Витанија – Посница – Јордан) и у чему се разилазе. Према Доментијану, даља Савина рута би гласила: Јордан – Јерусалим – Лавра Светог Саве Освећеног – Цркве Лавре – Лавра Светог Саве Освећеног – Лавра Светог Јефтимија – Јерусалимска метохија Велике лавре – Назарет – Тавор – Назарет – Акр. Према Теодосију даља рута би гласила: Јордан – (Црква Светог Јована Крститеља) – манастири и лавре Јудејске пустиње – (Герасимова лавра) – Лавра Светог Саве – места подвига Светог Саве – околина лавре и дужина ка мору Содомскоме – Лавра Светог Саве – Лавра Светог Јевтимија – „ман. Светог Никона“ – ман. Светог Теодосија – сва света места у околини Јерусалима – Јерусалим – Назарет – Тавор – Јерусалим – Акр – Азија). Што се тиче посете Јовану III Ватацу у Малој Азији (78–84), аутор износи основану претпоставку да је лука у коју је Сава упловио била Смирна, а да се он сусрео са тим царем у Нимфеју, анилијској Магнезији, Пеликастри, Клезомени или што је мање вероватно у Никеји. Што се тиче пута на Свету Гору, аутор изводи такође руту путовања (Ивирон – Кареја – Хиландар), што чини и у случају наставка Савиног путовања (Солун – Просек – Велес – Скопље – Липљан – Звечан – Рас – Студеница – Жича).

Миодраг Марковић речи житија Светог Саве од Доментијана и Теодосија подвргава детаљној анализи. Подробно разматра истинитост свих исказа, дајући предност Доментијану, као старијем и прецизнијем животописцу. Искрпно коментаришући одговарајућа места која се односе на Савино ходочашће, аутор износи и могућности тумачења појединих општијих описа ова два писца. Напоследку, сажимајући изнете претпоставке о хронологији пута, он закључује да би Сава могао Јерусалим и света места у његовој околини обилазити током јуна 1229. године (под условом да је крајем маја стигао у Палестину и на путовање кренуо у другој половини априла), док му је за завршну деоницу пута од Свете Горе до Жиче било потребно око четрдесет дана.

Како је већ речено, други део књиге је издељен на три поглавља, од којих је прво поглавље посвећено историји истраживања значаја Савиних путовања за српску средњовековну уметност („О значају Савиних путовања за српску средњовековну уметност у историографији“ 97–112). У њему аутор посебну пажњу указује осврту на најбитнија разматрања историографске вредности Никодимове белешке из предговора првог српског превода Јерусалимског типика и то из, како сам наводи, два разлога: јер она откривају могућу важност тог извора за истраживање утицаја првог путовања Светог Саве у Свету земљу на архитектуру и сликарство средиштва Српске архиепископије, а такође и стога што су прегледом тих истраживања уочене знатне разлике у исходима досадашњих истраживања.

Друго поглавље другог дела књиге („Белешка архиепископа Никодима“ 113–128) састоји се из шест мањих поглавља. У првом поглављу („Свети Сава и оснивање Жиче. Хронологија градње и живописања цркве“ 113–128) је, уз бројне и оправдане расправе, претпостављено да је изградња Жиче отпочела око 1210. године, а да је украшавање жичког храма, које је, по свој прилици обухва-

тало живописање и неке мање градитељске радове, обављено између хиротоније српских епископа и Спасовданског сабора 1220. или 1221. године. На основу портрета и преписа повеља у портику, закључено је да је живопис овог простора цркве настао до смрти Стефана Првовенчаног, 24. септембра 1227. године. Такође, закључено је да је Савина улога у изградњи и живописању цркве била саветодавна, као и да је он у три наврата надгледао радове и давао упутства мајсторима: по доласку у Србију са очевим моштима, по повратку из Никеје и по повратку са првог пута из Свете земље. Друго поглавље другог дела („Свети Сава и изградња цркве Светих Апостола у Пећи“ 128–135) говори о учешћу Светог Саве у подизању Цркве Светих апостола у Пећи и о Арсенију I, наследнику Светог Саве на трону архиепископа, као највероватније главном лицу одговорном за подизање исте цркве. Треће поглавље другог дела књиге („Свети Сион“ 135–148) износи историјат Цркве Светог Сиона, њеног рушења, обнављања, као и изглед цркве на основу описа ходочасника. У њему је закључено да између крсташке цркве Santa Maria Montis Syon и Жиче и пећких Светих апостола нису постојале сличности (у плану, просторном програму, највећем делу конструктивног склопа, размерама и градитељској техници). У четвртном поглављу другог дела књиге („Велика лавра Светог Саве Освећеног“ 148–160) изнет је закључак да католикон Велике лавре није могао да утиче на изглед Спасове цркве у Жичи, као ни на програм пећких Светих апостола. Наредно, пето поглавље другог дела књиге посвећено је односу богослужења у средиштима Српске архиепископије и белешци архиепископа Никодима из јерусалимског типика („Никодимова белешка и богослужење Српске архиепископије“ 161–168). У њему је одбачено становиште да је узор правилима монашког живота у Жичи и Светим апостолима у Пећи представљало богослужење јерусалимских цркава. Неколико страница које следе (164–168) су врло драгоцене, јер резимирају закључке изнете у претходних пет мањих поглавља другог поглавља другог дела књиге. Шесто поглавље другог дела књиге говори о тзв. „сионским темама“ у сликарству Жиче и Светих апостола („’Сионске теме’ у живопису Жиче и Светих апостола“ 169–186). У њему се допушта могућност да је Никодимов исказ о утицају сионског храма и „цркве Светог Саве Јерусалимског“ на српско архиепископско средиште делимично тачан, али се одбацује могућност да је „преношење образа“ палестинских светилишта непосредно стајало у вези са Савиним путовањем у Свету земљу. У овом поглављу је изнет закључак да тумачење белешке из предговора архиепископа Никодима не нуди разјашњење тог навода.

Треће поглавље књиге („Светилишта Палестине у време првог ходочашћа Светог Саве“ 187–285) је последње поглавље друге целине књиге и читаве студије. Оно даје одговор на питање шта се данас може рећи о изгледу светилишта које је Свети Сава посетио у првим деценијама XIII века.

И поред напорног рада и великог труда уложеног у писање књиге и њеног „негативног исхода“, појављивање ове студије у научним круговима има велик, јединствен и, за тему којом се бави, чак пресудан значај. Њоме је без сумње показано да даље претпоставке и истраживања у правцу изучавања утицаја Савиног путовања, а у складу с тим и утицаја уметности Свете земље на српску средњовековну уметност, не могу изнедрити позитивне резултате. Другим речима, приликом подизања и осликовања црквених објеката у српској држави у периоду 1229–1234/1236. године, српска црквена и владајућа елита није пред очима имала узоре који су потицали из Свете земље.

С друге стране, без обзира на свој „негативан резултирајући исход“, ова књига ће послужити као одличан, важан и поуздан путоказ даљим генерацијама истраживача, указујући им не само на све потешкоће са којима се озбиљан и минуциозан изучавалац средњовековне уметности сусреће у свом раду и указујући на начине на које се оне решавају, већ и пре свега указујући на, квалитетном изучавању преко потребну, „научну сумњу“ са којом се прилази једној тако захтевној, разуђеној, широкој и, рекло би се, не тако захвалној, тешкој теми.

*Анђела Гавриловић
Универзитет у Београду,
Филозофски факултет – Одељење
за историју уметности*